

Dušan Pajin

KNJIŽEVNOST ŽENA U ANTICI I SREDNJEM VEKU

Žensko pismo – nekad i sad

Antologije poezije (i proze) postojale su i u starini. Kasnije su došli profesori književnosti i postavili kanone, sastavljajući akademske antologije. Na primer, u anglosaksonskom govornom području, pojaviti se u Nortonovoj ili oksfordskoj antologiji znači steći književni status i biti čitan. Tako su nastale i knjige koje su kritikovale i parodirale društvenu situaciju i te antologije, kao nastrojene protiv spisateljica (Russ, 1983). Američki profesor književnosti Džordž Landou kaže: „To znači da su dela koja su uključena u kanon čitana od strane studenata i predmetnih nastavnika. [...] I stoga je, naravno, od važnosti činjenica da je tako malo žena spisateljica uspelo da bude uvršteno u takve antologije.”¹ On smatra da je rešenje za to odsustvo (odnosno diskriminaciju) stvaranje alternativne tradicije ili kanona. To je realizovano 1985, kada je objavljena *Nortonova antologija ženske književnosti* (*The Norton Anthology of Literature by Women: The Tradition in English*). Priređivačice su Sandra Gilbert i Suzan Gubar, a ova antologija je u jednom tekstu dobila sledeću ocenu: „*Nortonova antologija ženske književnosti* treba da pomogne čitaocima da po prvi put stvarno u celini procene književnu tradiciju iz pera žena, koja je tokom nekoliko vekova koegzistirala sa muškim književnim modelima, a i uticala na njih. [...] Sastavljena da bude izvor tekstova za kurseve o književnosti žena, ova kolekcija uključuje primere dela iz ženskog pera, iz svih žanrova i perioda, britanske i američke književnosti” (Shaw, 1996).

Bavljenje problemom ženskog pisma ili ženske književnosti u modernom trenutku je stvorilo utisak da je i žensko pismo upravo tvorevina modernog doba, da su žene stekle pismenost, pravo na pisanje i počele da pišu tek sa modernom ženskom emancipacijom tokom poslednja dva veka, a da su ušle u književne antologije tek od osamdesetih godina dvadesetog veka. Stvoren je utisak da u starini tako šta niti je bilo moguće niti je postojalo, odnosno da se iz starine nisu ni sačuvala književna dela žena, ne zato što je mnogo toga što je uopšte stvoreno ujedno i propalo nego zato što nije ni stvarano, a ako je stvarano, onda nije čuvano.

Međutim, tokom poslednjih dvadesetak godina, to je dovedeno u pitanje stvaranjem brojnih studija i antologija koje su prezentovale autorke iz pojedinih zemalja i epoha. Da utisak iz prve faze feminizma, kada se smatralo da je žensko pismo nastalo u devetnaestom veku nije održiv, vidi se i na nekim primerima ženske poezije iz starine, uzimajući

¹ Više u tekstu Džordža Landoua: <https://victorianweb.org/gender/canon/litcan.html> (pristupljeno 7. septembra 2023).

uzorke na prostoru od starog Egipta do starog Japana i Španije. Pritom, treba imati u vidu da smo se ovim povodom zadržali na poeziji, ali da nam je starina zaveštala i druge žanrove – dnevnike, romane itd. Dovoljno bi bilo samo uzeti u obzir zapanjujuću – po obimu i kvalitetu – tradiciju japanskih književnica, koje su stvarale između šestog i dvanaestog veka da se stekne bar delimičan utisak o tome šta je značila ženska književnost različitih kultura.

Dakle, čitanje starih književnih izvora otkriva nam da su tada postojale ne samo pismene žene nego i da su njihovi tekstovi uključeni u stare antologije kao punovredni (sačuvani) tekstovi, iako su te antologije sastavljali muškarci. Osim pesama kao što su pohvale vladaru ili himne božanstvima određene religije, tu su sačuvane i pesme u kojima preovlađuju mnoge lične teme i koje i danas plene neposrednošću i originalnošću. Ovde izdvajamo samo nekoliko primera (i to u odlomcima) ženske poezije iz starine, okvirno između 23. veka stare i 15. veka nove ere. Ta poezija pokazuje sledeće:

1) Umetnost, u ovom slučaju poezija, imala je veoma širok tematski raspon – od formalnih i institucionalnih tema (veličanje velikih događaja, ličnosti ili božanstava) do ličnih tema i osećanja.

2) Vidimo da je davno postojalo žensko pismo i da književnost žena nije skorašnja.

3) Ta poezija nam ukazuje na ono što je bilo važno u umetnosti svih epoha, a to je lični iskaz, izražavanje, artikulacija velikih ljudskih osećanja, u suočavanju sa životom i smrću, sa ljubavlju i pitanjem smisla života i ljudskih odnosa. U toj dimenziji, reklo bi se da se lepo i uzvišeno, stvaranje i isijavanje prepliću, i kao da suočavaju filozofiju umetnosti sa jednom posebnom kategorijom koja nije nikad bila artikulisana.

4) Jasno je da su pojedine pesme prožete specifičnim ljubavnim osećanjima (počev od starog Egipta, 16. veka stare ere), što nam govori da je ljubav bila poznata u istoriji kulture od tih vremena, tj. da je nisu promovisali i opisivali tek trubaduri u 12. veku, kako su smatrali neki istoričari kulture, kao Deni de Ružmon u knjizi *Ljubav i Zapad* („Službeni glasnik”, 2011).

Akadsko carstvo

Enheduana je živela u 23. veku stare ere (oko 2285–2250), i predstavlja prvu ženu pisca i prvog pisca uopšte čije se ime i autorstvo sačuvalo u istoriji svetske književnosti. Po predanju je bila ćerka Sargona Prvog koji je uspostavio Akadsko carstvo na teritoriji Mesopotamije. On ju je postavio za glavnu sveštenicu boga meseca Nane, u glavnom gradu Uru. Svojim himnama ona je navodno doprinela očevim kasnijim vojnim osvajanjima i pobedama.

Poznato je da je Enheduana pisala himne posvećene boginji Inani (u liku Inane su se spojili likovi akadске Ištar i sumerske Inane – odnosno dve različite nadležnosti, pa je ona za Enheduanu bila i boginja rata i boginja ljubavi). Početni redovi himne Inani glase:

Boginja strašnih božanskih moći, odenuta u silu, jaše na silnim božanskim moćima – Inana – uz nagu svetog oruđa ankar, natopljena krvlju, jureći okolo u velikim bitkama, sa štitom koji joj

počiva na zemlji, skrivena u oluji i poplavi. Veličanstvena gospo Inana, pošto znaš da planiraš sukobe, ti uništavaš moćne zemlje strelom i snagom.

Istoričari ističu da je za Enheduanu specifično personalno obraćanje boginji, za razliku od nekih drugih zapisa anonimnih autora, gde je reč o kolektivnom obraćanju. To znači da je ona na pola puta u odnosu na nešto kasnije autorke, koje pišu o međuljudskim odnosima, nezavisno od bogova ili vladarskih figura. Ona je pisala himne, ali u tim himnama postoji intimni ton. U njima ona govori o ličnom odnosu prema boginji, što pruža literarno svedočanstvo o individualnoj svesti, o vlastitim osećanjima. Ona pripisuje Inani mnoge moći:

Da pretvoriš muškarca u ženu i ženu u muškarca, tvoje su moći, Inana. Prihvaćenost i uspon, dobra i svojine, u tvojoj su moći, Inana. Sticanje bogatstva, gubitak i siromaštvo, u tvojoj su moći, Inana. Zadobijanje snage, dostojanstva, zaštitničkih božanstva i kulturnih mesta, u tvojoj su moći, Inana.²

Njene himne Inani su dobile status svetih spisa i kasnije su služile i kao tekst koji su prepisivali učenici radi opismenjavanja i spremanja za javne službe, te je sačuvano preko sto tablica sa ovim tekstom.

Egipat

U poetskim zapisima *Papirus Haris* anonimne pesnikinje – ili više njih – iz Starog Egipta, nastalih oko 16. veka stare ere, nalazimo neposrednost koja deluje veoma moderno – između ostalog, i ljubavnu metaforu ruke u ruci koja će postati univerzalni simbol zaljubljenih.

*Od tebe neću nikad biti daleko.
S rukom u ruci
Šetaću s tobom
Kroz sva draga mesta.
[...]
Poljubiću te pred svima,
Neću se stideti žena
Nego ću biti srećna kad otkrij
Da me dobro znaš.
[...]
Srce mi treperi da iskoči –
Prineću ponudu svojoj Boginji –
Što mi omogući da gledam dragog noćas.
Kakva sreća, kakva sreća – ovaj susret.*

² „Himna Inani” (120–131), videti na engleskom jeziku: <https://etcl.orinst.ox.ac.uk/section4/tr4073.htm> (pristupljeno 7. septembra 2023). Više o Enheduani kod: De Shong Meador, 2001.

[...]

*Kad nisam s tobom, gde će biti tvoje srce?
Ako me ne zagriš, gde ćeš naći smiraj?
Čak i ako stekneš bogatstvo, nećeš naći sreću.
Ali pomiluješ li moja bedra i grudi,
Biće ti lepo.*

[...]

*Uzmi stoga moje grudi:
Za tebe njihov dar pretiče
Zaista, bolji je jedan dan u tvom naručju
Nego sto hiljada dana drugde.*

*Moja ljubav za tebe prožima mi telo
Kao so rastvorena u vodi,
Kao lek kome je dodat rastvor,
Kao mleko kad se uspe u vodu.*

*Zato požuri da vidiš svoju gospu,
Kao pastuv na stazi,
Kao soko kad se spušta u gustiš.*

*Nebo šalje dole ljubav
kao što vatra pada na seno.*

(Fox, 1985)

Oko dve hiljade godina kasnije u odnosu na ovu (anonimnu) autorku (ili autorke), živela je i radila u Aleksandriji Hipatija (oko 370–415) koja se bavila filozofijom, matematikom i astronomijom (videti: Dzielska, 1995; Molinaro, 1989). Nije izvesno da li je pisala i poeziju i prozu pošto je uz njeno ubistvo, koje su sprovedeli radikalni hrišćani, uništavano i ono što su radili autori bliski neoplatonizmu. Zna se da je napisala komentare na Di-ofantovu *Aritmetiku* i za neka dela Apolonija i Ptolemeja, ali se ni to nije sačuvalo. Ona je priredila i objavila Euklidove *Elemente* i to će biti uzor i kasnijim izdanjima, a pripisuje joj se i pronalazak astrolaba (instrument za određivanje položaja nebeskih tela) i hidrometra (vodomera). Hipatija je pripadala krugu intelektualaca paganske vere, ali su je manje agresivni hrišćani poštovali i kad se krenulo u opšti obračun sa paganstvom za vreme Teodosija (390–391).

Ipak, dvadeset pet godina kasnije (415. godine u martu), rulja hrišćana fundamentalista krenula je u obračun sa preostalim paganima, a na udaru se našla i Hipatija. Psihološke pripreme je izvršio Ćirilo (aleksandrijski biskup, počev od 412) koji je držao propovedi protiv Hipatije. Fanatični hrišćani su je presreli dok se vozila kolima kroz Aleksandriju, svukli joj odeću, ubili je, a onda isekli meso sa kostiju i razbacali delove tela po ulicama, a neke i spalili. Pojedini elementi ove egzekucije su kasnije bili karakteristični i za obračun sa vešticama, a neki potonji hrišćanski pisci izricali su baš takve optužbe o Hipatiji kako bi opravdali taj čin.

Judeja

Pesma nad pesmama je uključena u jevrejsku, grčku i hrišćansku verziju teksta *Stari zaveta*. Smatra se da je nastala u Solomonovo vreme (sredinom 10. veka stare ere). Neki autori su isticali da *Pesma nad pesmama* ima određenih sličnosti i sa egipatskom ljubavnom poezijom (Fox, 1985). Bilo kako bilo, ona opisuje – naizmeničnim muškim i ženskim glasom – ljubav muškarca i žene koji ili govore o svojoj ljubavi drugima ili se obraćaju jedno drugom. Teološka tumačenja smatraju da je tu reč o dijalogu duše s Bogom.

Očigledno je da je ovde uključena polnost i ljubav (koju nijedan prevod ili tumačenje ne mogu da isključe), dirljiva u svojoj ljudskosti. Izdvajamo samo nekoliko odlomaka ženskog glasa:

Glava 3.

1. *Na postelji svojoj noću tražih onoga koga ljubi duša moja, tražih ga, ali ga ne nađoh.*
2. *Sada ću ustati, pa idem po gradu, po trgovima i po ulicama tražiću onoga koga ljubi duša moja. Tražih ga, ali ga ne nađoh.*
3. *Nađoše me stražari, koji obilaze po gradu. Vidjeste li onoga koga ljubi duša moja?*
4. *Malo im zaminuh, i nađoh onoga koga ljubi duša moja; uhvatih ga, i ne puštah ga dokle ga ne odvedoh u kuću matere svoje, u ložnicu roditeljke svoje.*
5. *Zaklinjem vas, kćeri jerusalimske, srnama i košutama poljskim, ne budite ljubavi moje, ne budite je, dok joj ne bude volja.*

U odlomku koji sledi, vidimo da se govor ljubavi služi opisima za koje bi samo pojednostavljeno tumačenje pesnikinju optužilo da tretira ljubljenu osobu kao seksualni objekat (ova optužba se, inače, nekad javlja u tekstovima koji taj greh pripisuju muškarcima).

Glava 5.

10. *Dragi je moj beo i rumen, zastavnik među deset hiljada.*
11. *Glava mu je najbolje zlato, kosa mu je kudrava, crna kao gavran.*
12. *Oči su mu kao u goluba na potocima vodenijem, mlijekom umivene i stoje u obilju.*
13. *Obrazi su mu kao lijehe mirisnoga bilja, kao cvijeće mirisno; usne su mu kao ljiljan, s njih kaplje smirna žitka. [...]*
16. *Usta su mu slatka i sav je ljubak. Taki je moj dragi, taki je moj mili, kćeri Jerusalimske.*

Grčka

Pesnikinja Sapfo (610–580. godine stare ere) pripada bogatoj pesničkoj tradiciji koja se razvijala u njenom rodnom gradu Mitileni, na ostrvu Lezbos u Egejskom moru. Ona je tokom života dvaput bila prognana iz političkih razloga – reč je o instituciji ostrakizma koja je pogađala uglavnom muškarce jer su se mahom oni bavili politikom. Tih godina, u progonstvu, živela je na Siciliji, u grčkoj koloniji.

Njena poezija je bila veoma cenjena u svim razdobljima i smatra se da stoji rame uz rame s najboljim antičkim grčkim pesnicima, kao što su bili Arhiloh i Alkej. U njeno vreme, žene na Lezbosu, koje su pripadale aristokratskom sloju (dakle, ne robinje) okupljale su se u neformalne grupe i provodile dane u dokolici, pišući, pevajući, recitujući poeziju. Sapfo je bila vodeća ličnost jedne od takvih družina.

U tim družinama, pojedine žene su razvijale međusobnu naklonost (kao i muškarci, kako vidimo u Platonovoj *Gozbi*), nekad i u formi koja je kasnije u seksološkoj literaturi dobila naziv po ostrvu Lezbosu. Smatra se da je i Sapfo bila homoseksualnih sklonosti.

Delom zbog tog kurioziteta, a delom što uopšte govore o erotici, njena dela su 380. godine spaljena po nalogu Grigorija Niskog jer su smatrana opscenim. Od toga vremena pa nadalje, ona je bila znana samo po citatima u delima drugih pisaca, sve do 1900. godine kad su nađeni fragmenti njenih pesama na papirusima iz Egipta, gde se sačuvalo oko stotinak stihova.

Smatra se da je ona pronašla liru sa dvadeset jednom žicom, kojom je pratila svoje recitacije. Kao i sa drugim tekstovima iz starine i starim jezicima, dobro je ako je čitalac u prilici da pročita različite prevode istih stihova, što mu omogućuje da sagleda različite nijanse značenja.

Zna se da je njena poezija obuhvatala širok spektar: od svadbenih pesama, himni i hvali, do pogrebnih pesama i tužbalica, a pevala je sa podjednakom veštinom i žarom o ljubavi i mladosti, kao i o tuzi rastanka, starosti i smrti.

*Družbenica bogova, sijam od sreće
Dok sedim pred tobom, zaneta tvojim izgledom,
Slušam ti meki smeh, tanani glas,
Što tako slatko govori.
U grudima mi srce divlje leprša,
I dok te gledam kriomice,
Ostajem bez reči,
Jezik mi je suvišan.
Nenadano telom mi juri golicava vatra,
Oči su mi zaslepljene,
Uši zaglušene tutnjem oluje,
Sve se gubi u belini.
U potocima mi se sliva slatko osećanje,
Drhtaj me silan plavi, bleđa sam
Od suve trave s jeseni, u svojoj mahnitosti
Skoro umirem.*

(drugi deo „Himne Afroditi”)

*Godine mi brazdaju kožu i boje kosu,
Od crne u belu:
Kolena me više ne nose
I ne mogu da skakućem*

Kao lane.

Šta da činim?

Mladost mi je prošla.

Besmrtna boginja Eoja,

Nosaše voljenog Titona na kraj sveta,

A ipak ga godine stigoše,

Uprkos zaštiti besmrtne ljubavnice.³

(„Fragment 58“; videti: Sappho, 1991)

Kina

Kineska antologija poezije *Knjiga pesama (Shih ching)* sastavljena je negde oko 600. godine stare ere (videti: Birch, 1967: 35–60; Minford, Lau, 2000). *Knjiga pesama* sadrži širok repertoar poetskih vrsta, uključujući i ljubavne pesme čiji su autori žene. Većina autora i autorki su anonimni. Neke od ljubavnih pesama iz ove antologije spadaju u najoriginalnije ljubavne pesme ikad napisane u svetskoj književnosti.

Usred livade, na travi

Orošenoj kao da je pala kiša

Slučajno sretoh bistrookog momka,

tad moja sreća otpoče.

Usred divlje trave, natopljene rosom,

Ležasmo cele noći

Bistrooki momak i ja

u obostranoj sreći.

(Birch, 1967: 38–39)

Za vreme dinastije Tang (oko 880. godine), Meng Ći (841–886), priređivač i komentator, napisao je zanimljivo delo u kome je sabrao poetske zapise u periodu između 6. i 9. veka, ali je zabeležio i životne i ljudske okolnosti pod kojima su te pesme nastale. U antologiji pod naslovom *Izvorne okolnosti pesama* (videti: Levy, 1968: 6–51), on ističe motive i okolnosti koje ljude navode na pisanje poezije, a po tom ključu je i grupisao pesme, tj. podelio svoju antologiju, na sedam poglavlja. Dakle, sedam okolnosti koje ljude navode na pisanje poezije jesu: 1) ljubavna osećanja; 2) tekuće prilike; 3) misli u dokolici; 4) osećanja povređenosti; 5) suočavanje sa neuobičajenim i natprirodnim; 6) naslućivanje predznaka nesreće; 7) želja da se izazivaju ili ismevaju prijatelji. Ovde smo izdvojili nekoliko primera iz prvog dela, u kome su pesme vezane za ljubavna osećanja.

³ Eoja, boginja jutarnjeg rumenila, umolila je Zevsu da njenom dragom Titonu – koji je bio smrtnik – podari besmrtnost, ali ne i večnu mladost, tako da on nije mogao da umre, ali je sve više stario. Stoga ga je Eoja na kraju ipak napustila i, po jednoj verziji, pretvorila u zrikavca, kako bi uvek slušala njegov i dalje drag glas.

Za vreme Kaijuan perioda (713–741), car je damama iz palate naredio da prave pamučnu odeću za trupe na granici. Jedan vojnik je kasnije otkrio pesmu u svom rukavu:

*Kako možeš da spavaš,
Čuvajući bojno polje,
Tokom ljutih zimskih ledenih noći?
Ovu uniformu napravila sam svojim rukama,
Ali ne znam čije ruke će je grliti.
Mnogo sam niti utrošila šijući je,
A srce mi je u svakom bodu.
Avaj, ovaj život je već prošao.
Ali možda ćemo se sjediniti u sledećem.*

Priredivač Meng Ći nas obaveštava da je car saznao za ovo, ali nije bio kivan nego dirnut i dozvolio joj je da se uda za vojnika kome je pesma stigla. Ona je rekla svome mužu: „Naš naredni život ostvario se u ovom.”

Gu Kuang je jednom šetao sa tri prijatelja pesnika po parku, u gradu Luojang (洛陽). Dok su sedeli kraj rečice, otkrili su u vodi list sa drveta na kom je bila ispisana pesma:

*Kad sam jednom ušla u dubine palate,
Proleće života zatvorilo mi se zauvek.
Poveravam svoju pesmu komadiću lista,
S nadom da će doći do osećajnog čoveka.*

Dan kasnije, Gu Kuang je napisao pesmu na listu. Spustio ga je u vode gornjeg toka tako da je njome nošen prošao kraj palate:

*Čak i ptica mango žali
Kad cvetovi padnu u dubine palate;
To je vreme slamanja srca
Za žene carskog harema.
Istočni tok ove reke je stvar
Kuju čak ni njegova visost ne može da spreči;
Ko je osećajan čovek kome je vaša pesma upućena?*

Desetak dana kasnije, neko je šetao po parku kada je primetio list sa stihovima. Pokazao ga je Gu Kuangu:

*Pesnički list je napustio Zabranjeni Zamak;
Ko je odgovorio sa tako srdačnim osećanjem?
Žalim što nisam bar list,
Koji nasumce leluja u bezbrižnom proleću.*

Kako smo videli, u Kini je sačuvan određeni broj ljubavnih i drugih pesama iz četkice (nisu pisale perom, nego četkicom) žena pesnikinja (anonimnih, kao što su i drugi autori u toj antologiji, tj. *Knjizi pesama*).

Međutim, u 11. veku se javlja i jedna pesnikinja čije ime znamo, sa veoma širokim rasponom ličnih raspoloženja i situacija, o čemu će se u zapadnoj poeziji pisati znatno kasnije. Pesnikinja Li Ćingdžao (1081–1150) spada u najpoznatije pesnikinje iz kineske tradicije i sačuvana je nevelika zbirka njene poezije, a pisala je različite vrste pesama – od ljubavnih do patriotskih (Petrović, 2009: 51). Prevod njene zbirke objavljen je i kod nas (Videti: Qingzhao, 1982), a o njoj je nešto kasnije objavljena i studija (videti: Dojčinović Nešić, 1995).

Njena pesma „Obožavane crvene usne” govori o radosti u malim stvarima, kao što su ljuljaška i zelena šljiva (inače, ljuljaške, upotreba ruža za usne i lakiranje noktiju crvenim lakom, došli su na Zapad iz Kine – malo kasnije nego svila, kompas i papir).

*Posle ljuljanja
na ljuljački
Ustade opuštena
izvijajući šake.
Bezbrojne kapi rose
na tananom cveću
magla znoja
kvasi i prožima
njenu tanku odeću.
Ugleda
stranca koji dolazi –
Pošto su joj čarape spale
A zlatna šnala se izmestila
Stidljivo otrča
i naslonivši se na kvaku
pogleda iza sebe.
Zadrža se tek
da omiriše zelenu šljivu.*

(Birch, 1967: 361–362)

Indija

Tuga starenja i telesnog propadanja je i u budizmu i u hrišćanstvu posebno upečaljivo prikazivana na primerima propadanja ženske lepote, o čemu svedoči i poezija (videti: Veljačić, 1990; Davids, 1909).

U budizmu se jedan primer vezuje za zapis Ambapali, bogate i lepe kurtizane iz vremena Bude (560–480. godine stare ere), koja je živela u istom gradu-državici kao i on. Vesali je bio sličan gradovima-državama koji su u to vreme postojali u Grčkoj, a položaj kurtizana u Indiji je bio sličan položaju grčkih hetera. Pored toga što su bile lepe, one su često kultivisale svoj duh i talente. Kad je Ambapali ostarila i izgubila pređašnju lepotu, legenda kaže, postala je monahinja. Njeni stihovi sačuvani su u kolekciji *Therigatha* koja sadrži stihove kaluđerica, u *Pali kanonu*. Tema starosti i smrti je bila važna u ranom budističkom učenju, a u ovoj pesmi, kao i mnogim drugim primerima iz budističke litera-

ture, svest o prolaznosti (koja inače predstavlja deo sveopšteg ljudskog iskustva) u budizmu je stavljena u funkciju upućivanja na put „probuđenja”.

Refren „Istinite su reči Kazivača istine” (tj. Bude) kojim se završava svaka strofa izostavljen je iz citata, osim u poslednjoj strofi – zbog dužine, citirali smo samo delove ove pesme:

*Crna mi beše kosa – poput roja bumbara –
loknava na krajevima.*

S godinama, sad kao sirova kudeljja.

[...]

*Gusta i bujna, kao dobro održavan gaj,
sjajna, sa vrhovima oštrim, zategnuta češljevima.*

S godinama, mestimice proređena.

[...]

*Blistave kao dragulji,
moje oči: bademaste, crne.*

S godinama, ugasle.

[...]

*Tananog vrha, moj nos
beše pravilan luk u mladosti.*

S godinama, kao duga paprika.

[...]

*Kao pupoljci jasmina,
beli zubi su mi sjali.*

S godinama, postaše krnji, žuti.

[...]

*Poput slavuja u šumi
skrivenog u gustišu rastinja: beše moj glas.*

S godinama, napukao.

[...]

*Ukrašeni zlatnim tananim prstenjem,
prsti mi behu duguljasti.*

S godinama, postaše kao korenje.

[...]

*Nabrekle uzdignute grudi,
behu nemirne kao lopte u igri.*

S godinama, vise kao ispražnjene kese.

[...]

*Ukrašene zlatnim obručima i draguljima,
behu moje bajne noge.*

S godinama, postaše dva štapa.

[...]

*Takvo beše ovo telo, a sada, oronulo,
kao kuća s opalim malterom,
puno raznih bolova.*

Istinite su reči Kazivača istine.

(Veljačić, 1990: 75–77)

Sumangalamata (600–540 godine stare ere) bila je nešto starija od Ambapali i takođe se u jednom trenutku zamonašila, što opisuje kao sticanje slobode. U pesmi koja govori o tome, ona kaže:

*Konačno slobodna,
Konačno sam slobodna žena!
Nisam više vezana za kuhinju,
Uhvaćena među prljave lonce,
Niti vezana za supruga,
Koji me je naučio manje nego
Što je sena koju tka svojim rukama.
Nema više ljutnje, niti gladi,
Sedim u senci grana što se šire.
Tako zadubljena, srećna sam, spokojna.*

(Davids, 1909: 24)

Videli smo da je Ambapalina pesma dirljiv oproštaj od mladosti i fizičke lepote, a u toj pesmi, kao i u drugim pesmama budističkih monahinja, nalazimo odvracanje od tela, života i prirode i okretanje duhovnoj utoci i verskim istinama koje na sličan način zatičemo i u ranom hrišćanstvu.

U pesmama drugih indijskih autorki (oko 2000 godina kasnije), otkrivamo i veličnije lepote kao izvora fascinacije, koja ne misli o prolaznosti jer je posvećena božanskoj lepoti. Recimo, u pesmi Mirebai (oko 1498–1547) posvećenoj Krišni (otelovljenju boga Višnu), nalazimo veličanje muške lepote u liku božanstva:

*Gle, kô taman oblak vijori kosa mog dragana,
rasute plešu kovče poput kapljica kiše.
Divna njegova haljina i hod njegov,
rumen tabana i dlanova, lepršavi njegov pitambar,
pramenje kose i nokti što sijevaju kao munje,
sve uznosito ko zrenik kišonosni.
Tim čarima Girdara Mira je pala žrtvom.*

(Krpmotić, 1987: 357)

Mirabai je ostavila negde oko petsto pesama u slavu Krišne – tip pesme koja se peva, *bhađan*. Pripadala je višim slojevima i udata je u osamnaestoj godini, ali joj je muž ubrzo umro, pa se ona posvetila Krišni, igrajući i pevajući u višnuitskim hramovima. Koristila je već postojeće forme i slike indijske ljubavne poezije, ali sada u kontekstu posvećenja i ljubavi prema Krišni.

Japan

Najpre ćemo navesti nekoliko primera iz antologije *Manjošu*, koja prethodi periodu Fuđivara o kome govori Okakura. Ova antologija svedoči da je žensko pismo u Japanu

starije od 10. veka, tj. da se autorke iz Fuđivara perioda – koje ima u vidu Okakura kada o njima piše– u stvari nadovezuju na tradiciju koja se odvijala pre njih. Naime, *Manjošu* je najstarija i najveća antologija japanske poezije ikad stvorena. Sastavljena je oko 759. godine i sadrži 4500 pesama, nastalih između 4. i 8. veka, a sačinjavanje antologije se pripisuje Otomo no Jakamočiju (718–785). Mnoge pesme iz antologije napisale su žene iz različitih slojeva (od princeza do dvorskih dama), dok su neki autori ostali anonimni (videti dragocen izvor japanske poezije: Keene, 1968).

Ove pesme se mogu podeliti na nekoliko grupa: od prigodnih pohvala vladarskim figurama i himni Budi, do pesama koje govore o egzistencijalnom iskustvu, estetičkoj kontemplaciji prirode i ljubavnih pesama. Nekad su pesme posvećene ljubavi prema bratu, kao kod princeze Oku (661–701):

*Ispraćajući brata
Koji ode za Jamato,
Dugo stajah u noći,
Sve do jutarnje rose.*

*Sure jesenje planine
Teško je preći,
Čak i kad se ide udvoje –
Kako će ih moj brat preći sam!*

(Keene, 1968: 107)

U nekim pesmama nalazimo strasna osećanja. Gospođa Kasa napisala je dvadeset devet pesama o ljubavi prema Jakamočiju. Ovde navodimo jednu:

*Oh, kako te predano volim –
Tebe koji me preplavljuješ
Kao siloviti talasi
Što zapljuskuju morsku obalu Ise.*

*Tužna sećanja skupljaju se u duši
Dok pada večer, jer tada:
Tvoj lik se javlja – i progovara,
Onako, kako sam te upamtila.*

*U samoći srca,
Osećam da ću nestati
Poput bledih kapi rose
Na travi mog vrta
U senama sutona,*

*O kad bi nebeska vatra
Pojurila, obavila i spalila
Dug put kojim hodiš!*

Između neba i zemlje,
 Nikoga, nikoga
 Ne možeš naći
 Ko te voli kao ja!

(Keene, 1965: 106–107)

Ono no Komači (oko 825–900) smatrana je jednom od šest najboljih pesnikinja vaka poezije perioda Hejan (800–900. godine). Vaka, doslovno značeći japanska pesma, predstavljala je poeziju japanskih pesnika pisanu japanskim pismom, za razliku od poezije japanskih pesnika pisane na kineskom. Vaka je obuhvatala „tanku” (kratku pesmu) kao i „čoku” (dugu pesmu), a uključivala je još nekoliko poetskih formi. Pesme Komači uključene su u antologiju *Kokinšu*, sastavljenu 905. godine, koja sadrži ukupno 1.111 pesama, različitih pesnika. Komači je bila poznata po ljubavnim pesmama. Ovo su njeni stihovi:

U ovoj noći punog meseca,
 Nema načina da ga sretnem.
 Ustajem ispunjena čežnjom –
 Grudi mi trepere, plamte,
 Srce gori.

Misleći o njemu,
 Zaspala sam – da se
 On pojavi u snu.
 Da sam znala da je san,
 Nikad se ne bih probudila.

(Keene, 1968: 74)

Postoji i jedna povest o njenoj vezi s dvorjaninom koji se zvao Fukakusa no Šošo. Navodno, ona mu je obećala – ako bude dolazio i bdeo pred njenom kućom sto noći, biće njegova posle toga. On je to ispunio, osim poslednje noći, jer se razboleo i ubrzo umro. Kad je to saznala, Komači se veoma rastužila. Jedna grafika je prikazuje kako u starosti sedi i tužna gleda u mesec, sećajući se pokojnog obožavaoca.

Murasaki Šikibu (kraj 10. i početak 11. veka) spada u najznačajnije spisateljice u japanskoj književnosti i velika je književna figura. U svom dnevniku ona beleži detalje života na dvoru, a i vlastita raspoloženja, posebno tugu zbog svesti o prolaznosti (*mono no avare*, skraćeno *avare*), koja se javlja kao egzistencijalna i estetička kategorija u književnosti, slikarstvu i muzici, odnosno kao osećanje koje umetnici beleže i izražavaju kroz umetnost. Posebno mesto tu ima tuga zbog prolaznosti lepote (lepote u prirodi, kao što je kratkotrajna lepota drveća u cvatu, ili u ljudskom svetu, ljudska lepota). Pod uticajem budizma, *avare* će postati jedan od estetičkih ideala u svim rodovima književnosti u tom razdoblju. U njenim zapisima naziremo i drugu važnu estetičku kategoriju japanske umetnosti tog perioda – *sabi*, osećanje usamljenosti. Iako je ponekad bila ophrvana tamnim raspoloženjima, ona je, između ostalog, napisala i jedno od kapitalnih dela japanske srednjovekovne književnosti, *Povest o Genđiju* (*Genđi Monogatari*), obimnije od Tolstoje-

vog *Rata i mira* (videti: Shikibu, 2001. i Šikibu, 1955, dostupan prevod kod nas, ali skraććen u odnosu na original). Kao i knjiga njene savremenice Sei Šonagon (videti: Šonagon, 1987), i ovo je zanimljivo prozno delo koje pronicljivo prikazuje ljubavne i ostale ljudske odnose, što nam govori i o autorkama i o ljudima koji su živeli u to vreme u Japanu. Zanimljivo je da je Ana Komnina (1083–1153), ćerka vizantijskog cara Aleksija Prvog, napisala epsko delo *Aleksijada*, nešto manjeg obima od *Povesti o Genđiju*, posvećeno vremenu vladavine njenog oca i Prvom krstaškom pohodu (1096–1099).

U antologiji japanske poezije *Šuišu*, nastaloj 997. godine (još poznata i po nešto kasnijoj verziji kao *Šui Vakašu*, 1005), nalazimo upečatljivu pesmu anonimne autorke, koja o svojim osećanjima govori s bolnom i odvažnom samosvešću:

*Snovi, čujte snovi,
Ne sjedinjujte me s čovekom kog volim –
Kad se probudim,
Tako sam usamljena.*

(Keene, 1968: 89)

Nešto kasnije nastaje antologija *Gošuišu*, 1086. godine, koja sadrži 1220 pesama, od kojih su veliki broj pesme žena, a sastavio ju je Fuđivara no Mičitoši (1047–1099).

Pesnikinja Izumi Šikibu (974–1034) beleži iskustvo suočavanja sa smrću, ali uz sećanje na veliku ljubav:

*Uskoro ću biti mrtva.
Kao trajno sećanje
Koje želim da ponesem iz ovog sveta,
Dođi mi još jednom –
To najviše želim.*

(Keene, 1968: 89)

Ovo je vrsta egzistencijalnog iskustva koju nalazimo kasnije u romantizmu. Skorije je objavljen kod nas izbor iz njene poezije (Šikibu, 2005).

Arapska tradicija

U arapskoj tradiciji sačuvano je puno imena i dela pesnikinja koje su živele i radile kako u preislamskom periodu (do 610), tako i kasnije, od kojih izdvajamo samo nekoliko.⁴ U centralnoj Arabiji, blizu Meke i Medine, živela je pesnikinja Kansa (oko 575–646). Većina njenih pesama posvećena je njenoj braći Sakru i Muaviji koji su poginuli u plemenskim sukobima. Kansini lamenti učinili su je poznatom širom arapskog sveta. U pesmi koja sledi, ona govori o Sakrovoj smrti:

*Nijedan dan nije bio tako tužan kao dan
Kad me je Sakr ostavio. Mio i zauvek gorak,*

⁴ http://digital.library.upenn.edu/women/_generate/ARAB.html (pristupljeno 11. septembra 2023).

*Sakr beše naš gospodar, naš vođ.
Zimi bi Sakr pravio gozbu
I vodio nas dok bismo jahali.*

[...]

*Sakr je bio naš vodič
Kao planina čiji je vrh u plamenu.*

[...]

*On je nosio zastave, čuvao našu krv, bio
Svedok naših okupljanja, oružar armija,
Žrtvovatelj kamila, utočište za progonjene,
Oslobodilac zatvorenika, iscelitelj kostiju.
Ne beše nikog na svetu, kao što je bio on.*

Lejla el Ahjalija, kod nas navođena i samo kao Lejla, umrla je oko 709. godine. Bila je iz plemićke porodice, s područja današnjeg Iraka. Ova čuvena pesnikinja nastavlja tradiciju elegičnog pevanja, poznata tako kao i El Hansa, čije su mnoge pesme zapravo lamentacije posvećene Taubu ibn Humajiru (umro 674), takođe pesniku. Po predanju, Lejla i Taub su bili u ljubavi. Njihovu romansu kvari njen otac, koji je udaje protiv njene volje. Taub zbog toga gubi razum i umire. Putujući za Irak, Lejla prolazi pored Taubovog groba i, mada se njen muž tome protivi, ona ide da se pokloni pokojniku. Kada se vratila u karavan, izjavljuje da je očekivala od Tauba da ispuni obećanje koje joj je jednom prilikom dao u stihovima:

*Ako me jednom, Lejla el Ahjalija,
Dok budem ležao mrtav pod zemljom,
Pozdravi zadnji put,
Odgovoriću joj – ja ili sova,
Koja će stajati iznad moje humke.*

Pesnikinja je očekivala ispunjenje ove zakletve, pa je zato bila razočarana. U tom trenutku doleti sova sa njegovog groba, poplaši kamile sa kojih Lejla pade i umre. Sahranjena je pored Tauba. Zabeleženo je da je učestvovala na pesničkim takmičenjima, a Ibn Kutejba (828–889) smatrao ju je najboljom pesnikinjom. Bila je toliko cenjena da je pozvana da sudi na pesničkim takmičenjima. Lejlin divan (tj. zbirka poezije) sačuvan je u islamskoj tradiciji, posebno od onih koji su proučavali arapski jezik 7. veka, kako bi bolje razumeli tekstove Kurana. Neke njene pesme su hvale kalifa, a druge su vrsta književnih dijaloga sa drugim pesnicima. Mnoge su u duhu kojim su i inače bile prožete pesme pesnikinja iz preislamskog i potonjeg islamskog vremena, tj. govore o plemenskim zbivanjima ili žale za pokojnicima. Međutim, neke pesme govore i o zbivanjima u prirodi, sa senzibilitetom koji nalazimo i u kineskoj poeziji i slikarstvu. Primer je njena pesma posvećena životu tetreba:

*Jato tetreba spušta se na vodu
Sleću na vodu užurbano*

[...]

*Stoje zaneti na izvorima kao
Ljubitelji pića kod persijskih vojvoda
Posle pijenja vode požurili su
Da stignu od Šibaka do Tandiba [...]*

Rabija al-Adevija (9. vek) živel je u Basri, u Iraku. Prema predanju, rođena je slobodna, ali je posle smrti roditelja prodana u roblje, a kasnije je bila oslobođena. Ona nije ostavila pisanih dela – njena književnost je poznata kroz tekstove Farida din Atara (1142–1229), koji je bio sufi, a pojedini Rabijini stihovi su u tom duhu, jer govore o ličnom odnosu prema božanskom. Često je navođena njena molitva:

*Ako Te obožavam zbog straha od pakla, sagori me u paklu!
Ako obožavam zbog želje za rajem,
Isključi me iz raja.
Ali ako Te obožavam zbog Tebe samog,
Nemoj mi odreći svoju večnu lepotu.⁵*

No ona je bila svesna i zahtevnosti tog stava, pa kaže:

*O Bože, ukloni reči đavolje
Koje se mešaju s mojom molitvom –
Ako ne, prihvati moju molitvu takvu kakva je, s đavolom i ostalim.*

Ili:

*Nosim baklju u jednoj ruci
A kofu vode u drugoj,
Time ću osvetliti nebesa
I ugasiti vatru pakla,
Da putnici ka Bogu prozru zastore
I vide pravi cilj.⁶*

Valada al Mustakfi (11. vek) rođena je u viđenoj porodici, u Kordobi u Španiji, a otac joj je jedno vreme bio kalifa Kordobe. Posle pobune, on je ubijen, a ona je nasledila imovinu i kasnije otvorila salon za okupljanja pesnika i pesnikinja. Nije se udavala, ali je održavala ljubavne veze i bila simbol samostalne žene u islamskom društvu, u Španiji. Jedno vreme je bila u ljubavnoj vezi sa poznatim pesnikom Ibn Zejdunom (1003–1071), koji je ispevao jedan broj pesama posvećenih Valadi. Postala je poznata pesnikinja u svom vremenu. Zanimljivi su primeri gde ona govori o krajnostima u ljudskom životu. Ovde je prisutno osećanje punoće života:

⁵ <https://www.poetry-chaiikhana.com/Poets/R/RabialBasri/OmyLordifI/index.html> (pristupljeno 11. septembra 2023).

⁶ <https://www.poetry-chaiikhana.com/Poets/R/RabialBasri/Icarrytorch/index.html> (pristupljeno 11. septembra 2023).

U ime Alaha!
 Ne zaslužujem ništa manje od slave
 Držim glavu visoko
 I hodim svojim putem
 Daću svoj obraz mom voljenom
 I moje poljupce onom kojeg odaberem.⁷

Nemačka

Sv. Hildegard (1098–1179) bila je veoma aktivna monahinja i na organizacionom i na teorijskom planu. U svom prvom delu *Scivias (Spoznanje puteva Božjih, dovršeno 1152)* sabrala je dvadeset šest svojih vizija koje su posvećene različitim temama, najviše spašenju (videti: Flanagan, 1989). U ovoj i drugim knjigama, vizije su predstavljene i iluminacijama – nije izvesno da li je i koje je slikala ona, ili je u pitanju neki drugi anonimni autor, pa se stoga uglavnom pripisuju njoj. Zna se da je većinu njenih kazivanja-vizija zapisivao njen doživotni sekretar Folmar, koji je bolje poznao latinski od nje. U delu *Symphonia armonie celestium revelationum (Simfonija sklada nebeskog otkrovenja, oko 1155)* sabrala je sedamdeset sedam svojih pesama, zajedno sa muzičkim kompozicijama u koje su one uklopljene. Ovo je jedna od tih pesama:

O, Sveta vatro što čistiš dušu
 Životna snago svekolikog stvaranja,
 Ti si svetost u živom obliku,
 Ti si sveto pomazanje,
 Za strašne rane. [...]
 O, Sveti duše,
 O, vatro ljubavi,
 O, slasti u grudima,
 Ti ispunjavaš srce,
 Mirisom vrlina.
 O, izvoru čistote
 U kome je Bog okupio izgubljene,
 U kome je spasao grešne. [...]
 O, putu snage,
 Što stižeš do svih mesta
 U visinama i dolinama,
 I u svim dubinama,
 Ti prizivaš i ujedinjuješ sve. [...]⁸

Bavila se i životima svetaca, kao i medicinskim temama. Smatra se da su dve njene poslednje knjige bile prilozi filozofiji hrišćanstva: *Liber Vitae Meritorum (Knjiga o dobrima života, oko 1160)* i *Liber Divinorum Operum (Knjiga božanskih dela, oko 1164)*.

⁷ <https://www.medievalists.net/2022/04/wallada-bint-al-mustakfi/> (pristupljeno 11. septembra 2023).

⁸ <https://www.poetry-chaiikhana.com/blog/2022/12/30/hildegard-von-bingen-holy-spirit-of-fire/> (pristupljeno 12. septembra 2023).

Francuska

Marija iz Francuske (druga polovina 12. veka) većinu svojih radova napisala je između 1170. i 1205. godine, a tu pripadaju dva teksta (legenda i biografija) posvećena svecima, Sv. Patriku i Sv. Odriju, zatim zbirka basni i *Bretonske balade*, u kojima ima i varijacija na poznate ljubavne teme i likove, kao što su Tristan i Izolda.

*Kralj Marko beše ljut,
Na nećaka Tristana, ljut,
Zbog njegove ljubavi spram kraljice
I iz zemlje ga istera.
Ovaj ode u zemlju rođenja,
Južni Vels, svoju grudu rodnu,
I osta tamo bar godinu dana,
Ne mogavši preko mora.
Suoči se sa smrću i sramotom
Svojom, što i nije čudo.
Onaj ko zbog ljubavi pati,
Teškog srca, uvenuće,
Ako li ne ispuni želju.
Tristan, zamišljen i tužan,
Napusti tako svoju zemlju,
I vrati se u Kornvol ravno,
Gde kraljica stolovaše.
Skrivao se u šumi, sam,
Ne želeći stanište da mu se zna,
Samo u suton on je izlazio
Da potraži konak za noć,
Kod seljaka, međ sirotinjom,
Nađe otvorena vrata.*

(Kline)

Njeni radovi bili su rezultat dvorske kulture tih vremena, slično kao i poezija trubadura, usko u vezi sa jugom Francuske. Pretpostavlja se da je živela u Bretanji, tada engleskom posedu, ili Engleskoj. Pisala je na Francuskom, a njeni radovi spadaju u anglo-normansku tradiciju (Bloch, 2003).

Nekih sto pedeset godina kasnije, rođena je Kristina de Pizan (oko 1364–1430) u Veneciji, a živela je u Parizu kad je njen otac prešao tamo, na dvor Šarla V (udala se za kraljevog sekretara, imala je troje dece, ali joj je muž umro 1389). Posle smrti muža počela je da piše pesme. Boreći se da održi porodicu, na dvoru je postala poznata kao spisateljica i dobijala je i narudžbine da piše prigodne pesme, da sređuje tuđe rukopise itd. Godine 1418. povukla se u manastir (u statusu laika) u kome je njena ćerka bila monahinja. Bila je nešto mlađa od Jefimije, a prethodila je Sv. Terezi za oko sto pedeset godina. Dok Marija, Jefimija i Sv. Tereza (koja je živela u 16. v.) pripadaju duhu srednjeg veka, De Pi-

zanova je u nekim svojim tekstovima pravila iskorak i ka renesansnom duhu, ne samo stoga što je ostala laik i kad se povukla u manastir nego i po životnom stilu, interesovanjima i sadržajima kojima pruža mesto u svojim delima. U pesmi „Kao golubica što žali” (oko 1397), opisuje tugu zbog gubitka muža:

*Kao golubica što žali, sad sam sama,
Kao ovca bez pastira lutam po strani,
Jer smrt davno odnese
Mog voljenog kog stalno žalim.
Sedam je godina otkad ga nema, avaj,
Bolje da sam tog dana sahranjena,
Poput golubice što žali, tako sam sama.
Otađ takvu tugu nosim,
Žalobnu nevolju i pometnju,
I dok živim, nemam jednog zraka
Nade i utehe, noćima ni jutrom.
Kao golubica što žali, samotna sam.*

(Kline)

Njena karijera kao spisateljice, veći deo obrazovanja i interes za kulturna zbivanja padaju u vreme kad je bila udovica. Bavila se i ilustrovanjem (minijaturama) svojih i knjiga drugih autora. Mnogi istoričari feminizma smatraju da je ona pokrenula feminističke teme, ali ne toliko zbog toga što je i sama bila lik „žene pisca”, u vreme kad je to bilo retko, nego zbog interesovanja u vezi sa „ženskim pitanjem” koja je pokazala u nekim svojim tekstovima – *Pisma bogu ljubavi* (1399), *Prilozi za debatu o Romanu o ruži* (1401–1403) i *Knjiga o gradu žena* (1405). U *Debati o Romanu o ruži* francuskog autora Žana de Mena (1240–1305), ukazivala je na brojne elemente mizoginije. Napisala je velik broj dela u prozi i stihu. *Knjiga o delima i dobrim običajima mudrog kralja Šarla V* (1404) kombinuje biografske elemente sa elementima hvale (videti: Willard, 1994). „Pesma u slavu Jovanke Orleanke” (iz 1429) slična je Jefimijinoj „Pohvali knezu Lazaru”. U zbirci *Sto balada o ljubavniku i njegovoj dami* (1402), ona je sabrala svoje ljubavne pesme pisane u duhu ljubavnih poruka. U baladi XLVI kaže:

*Ogrešila bih se o ljubav
Kad bih uzela novog ljubavnika,
Ali tokom godinu i po dana
Morala sam bespomoćna da patim,
Čekajući onoga koga istinski volim.
Sad vidim da me je zaboravio,
On ne dolazi, niti daje na znanje,
Nijedna reč mi ne stiže.*

(Kline)

Srbija

Jelena, potonja monahinja Jefimija (nisu poznate godine rođenja i smrti – živela u drugoj polovini 14. i prvoj polovini 15. veka), bila je kći vlastelina (ćesara Vojihne) u državi cara Dušana. Udala se za Uglješiu Mrnjavčevića, koji se posle smrti cara Dušana (1355) borio za prevlast sa bratom Vukašinom u južnim oblastima srpskog carstva, otimajući vlast od mladog cara Uroša i Dušanove udovice, carice Jelene, potonje monahinje Jelisavete.

Najviše je poznata Jefimijina „Pohvala knezu Lazaru” (iz 1402), dok je „Tuga za mladencem Uglješiom” njen prvi sačuvani sastav – izgraviran između 1366. i 1371. godine na srebrnom diptihu, bogato ukrašenom biserom i dragim kamenjem. Naime, despot Uglješa i Jelena dobili su sina Uglješiu, ali on je umro pre četvrtie godine. U to vreme oni su, sve do 1371, živeli u Seru na svome dvoru, a njihov sin bio je sahranjen u Hilandaru, u grobu svog dede, ćesara Vojihne. Pošto nikada nije mogla da ode na grob sina, za pokoj duše je poslala diptih sa ovim zapisom koji se čuva u Hilandaru:

*Male ikone no veliki dar,
koje imaju presveti lik Gospodnji
i prečiste Bogomaterie,
što ih velik i sveti muž
darova mladomu mladencu
Uglješi Despotoviću,
kojega neoskrvnjeno mlađahnog
prestaviše u večne obitelji,
a telo se predade grobu,
koji izdelaše praoci zbog grehova.
Udostoji, gospode Hriste,
i ti, o prečista Bogomati, mene jadnu
da svagda brinem o odlasku duše moje,
što ugledah na onima koji su me rodili
i na rođenom od mene mladencu,
za kim žalost neprestano gori u mom srcu,
prirodom maternjom pobeđivana.*

(Jefimija 1983: 33)

Nešto kasnije, u boju sa Turcima kod Černomina blizu Jedrena, poginuo je njen muž. Tako je izgubila porodicu i posede, te se zamonašila (nije poznato kada) i došla u državu kneza Lazara koji joj je pružio utočište.

Španija

Sv. Tereza iz Avile (1515–1582) prišla je redu karmelićanki oko 1535. godine. Tokom života se razboljevala i imala ekstatičke vizije verske sadržine. Pored toga što je bila aktivna u organizaciji novih manastira, dosta vremena je posvećivala pisanju i beleženju

svojih iskustava (videti: Terezija Avilska, 1933, 1997, 2019). Najpoznatija je njena autobiografija *Moj život* (pisana između 1562–1565). Osim toga, ima više drugih prozних dela od kojih je najpoznatije *Zamak duše* (1588). Obe ove knjige su objavljene u Zagrebu, 1985. i 2019. Ovde navodimo početak prvog poglavlja iz potonje:

Dok sam se danas molila Našemu Gospodinu da govori preko mene i ne nalazeći ništa što bih rekla niti kako bih započela ispunjavati ovu poslušnost, evo što mi pade na um. Poslužiti će mi kao temelj za ono što ću reći. Možemo da promatramo našu dušu kao jedan zamak sačinjen od jednoga jedinog dijamenta ili presjajnoga kristala, zamak u kome ima puno odaja, kao što na nebu ima puno stanova (usp. Iv. 14, 2). Između ostaloga, sestre, ako dobro promislimo, nije li duša pravednika raj, gdje Gospodin kaže da pronalazi svoje naslade (usp. Izr. 8, 31). A što vam se čini, kakva bi bila ta odaja, u kojoj se naslađuje tako moćni, mudri, čisti Kralj, tako bogat svim dobrima? Ne nalazim nijednu stvar s kojom bih usporedila veliku ljepotu duše i njenu preveliku sposobnost. I zbilja, bili mi ne znam koliko oštromni, naš razum nikada neće moći shvatiti ju, kao što ne može shvatiti Boga na čiju smo sliku i priliku stvoreni (usp. Post. 1, 26). Ako je to uistinu tako – a u to se ne može sumnjati – beskorisno je da se umaramo nastojeći shvatiti ljepotu toga zamka. Ipak, da bismo imali neku zamisao o njegovoj uzvišenosti i dostojanstvu, dosta je pomisliti da Bog kaže da ga je učinio na svoju sliku, iako razlika između zamka i Boga uvijek ostaje, kao i razlika između Stvoritelja i stvorenja, budući da je duša jedno stvorenje. (Terezija Avilska, 2019)

IZVORI:

- “A hymn to Inana”. *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*. (<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section4/tr4073.htm>; pristupljeno 7. septembra 2023).
- Biblija.
- Birch, C. (ed.). (1967). *Anthology of Chinese Literature: From Early Times to the Fourteenth Century*. Volume I. New York: Grove Press.
- Bloch, R. H. (2003). *The Anonymous Marie de France*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davids, R. C. (1909). *Psalms of The Early Buddhists: Psalms of The Sisters*. Volume 1. Oxford: Oxford University Press (<http://digital.library.upenn.edu/women/davids/psalms/psalms.html#XI>; pristupljeno 9. septembra 2023).
- De Ružmon, Deni. (2011). *Ljubav i zapad*. Beograd: Službeni glasnik.
- De Shong Meador, B. (2001). *Inanna, Lady of Largest Heart: Poems of the Sumerian High Priestess Enheduanna*. Austin: University of Texas.
- Dojčinović Nešić, B. (1995). „Li Čindžao – okolnosti, vreme i delo”. *Ženske studije*, br. 1, Beograd, 223–238.
- Dzielska, M. (1995). *Hypatia of Alexandria*. Cambridge: Harvard University Press.
- Flanagan, S. (1989). *Hildegard of Bingen, 1098–1179. A Visionary Life*. London: Routledge.
- Fox, M. V. (1985). *The Song of Songs and Ancient Egyptian Love Songs*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Keene, D. (ed.). (1965). *The Manyoshu*. New York: Columbia University Press.
- Keene, D. (ed.). (1968). *Anthology of Japanese Literature to the Nineteenth Century*. London: Penguin Books.
- Kline A. S. (ed. & transl.) *Early French Poetry i The Hundred Ballads (Les Cent Ballades)* [elektronski izvor] (<https://www.poetryintranslation.com/klineasfrench.php> i https://www.poetryintranslation.com/PITBR/French/ChristineDePisanCentBallades.php#anchor_Toc42167040; pristupljeno 12. septembra 2023).
- Landow, G. (1989). “The Literary Canon”. *The Victorian Web* (<https://victorianweb.org/gender/canon/litcan.html>; pristupljeno 7. septembra 2023).
- Minford, J. and Lau, J. S. M. (ed.). (2000). *Classical Chinese Literature: An Anthology of Translations. From Antiquity to the Tang Dynasty*. Volume 1. New York: Columbia University Press.

- Molinaro, U. (1989). "A Christian Martyr in Reverse – Hypatia: 370-415 AD. A Vivid Portrait of the Life and Death of Hypatia as Seen through the Eyes of a Feminist Poet and Novelist". *Hypatia*, 4, Bloomington: Indiana University Press, 6–8.
- Monahinja Jefimija. (1983). *Književni radovi*. Kruševac: Bagdala.
- Qingzhao, L. (1982). *Vetar je stao: Ljubavna poezija Li Qingzhao*. (Ljiljana Nikolić, prir.). Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Russ, J. (1983). *How to Suppress Women's Writing*. Austin: University of Texas Press.
- Sappho. (1991). *The Love Songs of Sappho*. (P. Roche, transl.). New York: Penguin/Signet Classics.
- Shaw, M. (ed.). (1996). *An Introduction to Women's Literature: from the Middle Ages to the Present*. Hoboken, New Jersey, U.S.: Prentice Hall.
- Shikibu, M. (2001). *The Tale of Genji*. New York: Penguin Classics, Viking.
- Šikibu, M. (1955). *Gendži*. Beograd: Kosmos.
- Šikibu, I. (2006). *Dnevnik ljubavi. Dnevnik putovanja*. Beograd: Lom.
- Šonagon, S. (1987). *Zapisci pod jastukom*. Zagreb: Liber.
- Terezija Avilska. (1933). *Vapaji duše k Bogu*. Zagreb: Dominikanska naklada „Istina”.
- Terezija Avilska. (1997). *Moj život*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Terezija Avilska. (2019). *Zamak duše*. Zagreb: Kršćanska biblioteka.
- Veljačić, Č. (prir.). (1990). *Pjesme prosjaka i prosjakinja*. Sarajevo: Veselin Masleša, Svetlost.
- Willard, Ch. C. (ed.) *The Writings of Christine de Pizan*. New York: Persea Books.

OSTALI ELEKTRONSKI IZVORI:

- http://digital.library.upenn.edu/women/_generate/ARAB.html (pristupljeno 11. septembra 2023)
- <https://www.poetry-chaikhana.com/Poets/R/RabialBasri/OmyLordifl/index.html> (pristupljeno 11. septembra 2023)
- <https://www.poetry-chaikhana.com/Poets/R/RabialBasri/Icarrytorch/index.html> (pristupljeno 11. septembra 2023)
- <https://www.medievalists.net/2022/04/wallada-bint-al-mustakfi/> (pristupljeno 11. septembra 2023)
- <https://www.poetry-chaikhana.com/blog/2022/12/30/hildegard-von-bingen-holy-spirit-of-fire/> (pristupljeno 12. septembra 2023)